

Гасанов С. С.,

Гаврилюк О. В.

ОБҐРУНТУВАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ МІНІМІЗАЦІЇ РИЗИКІВ ПОСТКРИЗОВОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ

Ідентифіковано головні прорахунки, що спричинили фінансову кризу, обґрунтовано напрями реформування банківського сектору, які сприятимуть розв'язанню фундаментальних проблем мінімізації ризиків його функціонування, висвітлено технології завищення вартості банківських послуг в Україні й конкретизовано методи їх подолання.

Ключові слова: фінансова криза, ризик дефолту, субстандартний кредит, кредитоспроможність, депозитні ставки.

Найбільш руйнівна з часів Великої депресії криза актуалізувала здійснення нестандартних заходів і прийняття складних, але необхідних рішень. Реформи повинні закласти основи нової економічної моделі розвитку, що кореспондуватиме особливостям конкурентних викликів посткризового світу. Країна потребує нових стимулів для внутрішнього реінвестування в галузях з високою часткою доданої вартості, впровадження політики імпортозаміщення, трансформації структури експорту на користь продукції глибокої переробки й використання нових технологічних рішень. Для цього слід сконцентрувати максимальні зусилля на модернізації пріоритетних галузей національного господарства.

Повільні прогнозовані темпи відновлення світової економіки не дають підстав для відтворення вирішального впливу зовнішніх факторів на економічне зростання в Україні. У зв'язку з цим забезпечення сприятливих умов інвестування є головною умовою подальшого розвитку промислового виробництва і передбачає цілеспрямоване створення інвестиційного режиму економічно доцільного спрямування капіталу в перспективніші й стратегічно вигідні види економічної діяльності, що ґрунтуються на високих технологіях. Такі заходи дають змогу підтримати фінансові установи, які акумулюють вкладення коштів населення й здійснюють кредитування, через що виникає потреба у реформуванні національної банківської системи з метою зменшення ризикованості.

Фіскальне навантаження, спричинене підтримкою слабких банків під час кризи, позначилося на становищі платників податків. До того ж колапс банківського кредитування внаслідок різкого скорочення капіталізації банків поглибив рецесію й зробив посткризове відновлення тривалішим.

Вкладники вимагають вжиття заходів для мінімізації можливості повторення кризи. І це справедливо, позаяк глобальна криза зумовлена хибною політикою держав щодо фінансової системи – як непрофесійною діяльністю, так і бездіяльністю. Два головних прорахунки зводяться до надання державних іпотечних субсидій (особливо в США) і проведення непослідовної монетарної політики.

Слабка монетарна політика вже передбачає недооцінку ризиків, але сама по собі не може генерувати глибокої банківської кризи: вона лише зумовлює підвищення й зниження цін на активи. Важливішим фактором у період виникнення “бульбашок” цін на активи є мікроекономічна політика, що стимулює ризиковану поведінку учасників банківської системи. Фінансова політика уряду США, яка заохочувала надмірне іпотечне фінансування й недооцінювала ризики, стала найголовнішою з помилок, що спричинили кризу. Деякі економісти (Дж. Тейлор, А. Мелтцер і члени незалежного Тіньового комітету з питань відкритого ринку) констатували значні відхилення у функціонуванні Федеральної резервної системи (ФРС) США. За останнє десятиліття банківська система у світі відзначалася найбільшою нестабільністю, ніж будь-коли, що зумовлювалося згубною комбінацією державного захисту банків і недостатньо ретельного регулювання.

Безвідповідальна політика банків і спричинена нею криза пов’язані з неефективним державним регулюванням, що можна кваліфікувати як бездіяльність. При державному захисті банків від ринкової дисципліни (за допомогою страхування депозитів, надання доступу до резервів центральних банків тощо) необхідна відповідна регламентація їх функціонування. В іншому разі ризикована діяльність банків набуде характеру недозволеної: при виправданому ризику вони отримуватимуть прибуток, а при невиправданому – поділятимуть збитки з платниками податків. Аналіз функціонування центральних банків та інших регуляторів у передкризовий період дав змогу виявити три головні прорахунки:

- не було створено надійної методики вимірювання ризиків банків і не встановлено необхідного рівня статутного капіталу, якому відводилася роль буфера;
- неадекватні нормативи банківського капіталу на практиці не діяли, оскільки регулятори не могли визначити рівень банківських збитків і дозволяли фінансовим установам подавати завищені дані про свій капітал;
- не було розроблено процедури своєчасного розв’язання проблем ослаблених банків, що позбавило б платників податків необхідності повної оплати допомоги великим банкам, банкрутству яких треба було обов’язково запобігти.

У контексті зазначеного можна сформулювати напрями реформування банківського сектору, які сприятимуть вирішенню фундаментальних проблем мінімізації ризиків й інших важливих питань (належний формат вимог/стандартів щодо ліквідності, орієнтири для контролю, регулювання біржових операцій і механізми допомоги банкам під час кризи) та стануть у пригоді банкам транзитивних країн і України. Всі вони об’єднані принципом стабільності: по-перше, учасникам ринку буде нелегко обійти ці правила; по-друге, існуватиме зацікавленість із боку регуляторів і політиків у їх упровадженні.

1. Заміна субсидування іпотечних ризиків цільовими субсидіями на будівництво житла – передбачає реалізацію трьох кроків: заміну кредитних субсидій цільовою допомогою для здійснення першого внеску при збільшенні

такої суми відносно кредитного важеля; впровадження цільової допомоги для пом'якшення ризику зміни процентної ставки; відкриття цільових ощадних рахунків із правом пільгового оподаткування для майбутніх домовласників.

Модифікація/пом'якшення субсидування іпотечних ризиків, тобто субсидування першого внеску, активно практикується в Австралії, де при першій купівлі будинку надається субсидія в розмірі 7 тис. австралійських доларів. Крім того, необхідно поступово підвищувати питому вагу першого внеску, мінімальний розмір якого може збільшуватися із швидкістю 1 п. п. на рік, щоб через 17 років досягти 20 %.

2. Підвищення надійності кредитних рейтингів, що пов'язано з незадовільною діяльністю кредитно-рейтингових агентств і низькою якістю рейтингів. У такому контексті слід створити умови, за яких агентствам було б вигідним складання адекватних рейтингів. Цього можна досягти, прив'язавши плату, що одержує агентство за складання рейтингу, до якості (результатів) його роботи за рахунок формулювання кількісно-якісної вимоги щодо поєднання буквених рейтингів з конкретною оцінкою ймовірності дефолту. За таких умов агентство цілком реально притягнути до відповідальності.

3. Вимірювання ризику дефолту позик за допомогою спреду ставки, внаслідок чого реформовані рейтингові агентства зможуть цілком його ідентифікувати. Щодо регуляторів, то надійним показником вимірювання ризику дефолту депозитів є розбіжність між процентними ставками кредиту й депозиту. Цей підхід у 1990-х роках застосовувався в Аргентині.

Окреслений критерій для банків – доволі непростий. Насамперед вони не зацікавлені у зниженні ставок заради поліпшення цього показника через зменшення прибутку. Щоб запобігти маніпуляціям за допомогою рекламних ставок, для вимірювання потрібно використовувати максимальну ставку з усіх можливих. За умов застосування такого правила до субстандартних позик у 2003 р. відповідна “бульбашка” б не відбулася.

Субстандартний кредит (СК, Subprime loan) призначено для позичальників з небездоганною (проблемною) кредитною історією або зовсім без такої, низькими доходами, відсутністю накопичень для першого внеску. Лавина неплатежів, що обвалили американський іпотечний ринок і поставили під загрозу стабільність фінансових ринків інших країн, почалася саме з поширення низькоякісних кредитів. Субстандартний іпотечний кредит відрізняється від стандартного тим, що клієнт першого виду позики не може стати одержувачем другого. Це іпотека, яка надається позичальникові, якому стандартний кредит на купівлю житла не може бути видано через неплатоспроможність. При цьому процентна ставка є плаваючою залежно від певних макроекономічних параметрів. Цілі застосування й безпеку такої системи варто усвідомити.

На початку 2000-х років у США ставка рефінансування Федеральної резервної системи перебувала на рівні 1 % річних. За підтримки держави іпотечні гіганти “Fannie Mae” і “Freddie Mac” надавали дуже дешеві кредити на купівлю житла. Позичальники сплачували кредити за ставкою лише

1 % річних, по закінченні пільгового періоду починали діяти жорсткіші умови. Мільйони пересічних американців, насамперед незаможних, забезпечували великі доходи банківським установам, які отримували віртуальні гроші, що знову спрямовувалися на масове кредитування населення. Під іпотечні кредити випускалися облігації, покупці яких одержували дохід із виплат за позиками на житло. Дедалі набирала обертів сек'юритизація іпотеки. Виникали фінансові інструменти, що надавали право на купівлю цих цінних паперів (ф'ючерси) або право на таку можливість (опціони), а також складніші конструкції на кшталт опціонів на ф'ючерси й навпаки. Часто навіть банкіри не розуміли, похідними паперами якого порядку вони торгують, що означає й чим забезпечений певний цінний папір.

Поступове підвищення ставки ФРС ускладнювало можливості виплати за субстандартними кредитами для незаможних американців, погіршуючи й без того невисокий життєвий рівень. Унаслідок масових дефолтів банки почали вилучати житло за поточною ринковою вартістю, тоді як купувалося воно в кредит значно дорожче. Деякі економісти цілком справедливо кваліфікували субстандартну іпотеку як знаряддя масового пограбування населення. До того ж цінні папери домогосподарств США також миттєво знецінилися.

У 2007–2008 рр., коли фінансову кризу вже назвали субстандартною, європейські фінансові заклади мали перевагу над американськими, оскільки не надавали так званих позик NINJA (no income, no job, no assets – немає доходу, немає роботи, немає активів). Але нині країни Європи опинилися в аналогічній ситуації, за якої їх уряди виявилися неспроможними подолати боргову кризу. Внаслідок краху будівельного сектору національної економіки клієнти банків Ірландії, Іспанії, Греції й Португалії втратили роботу й гроші. Тому постає питання щодо більшої безпечності урядових позик порівняно з NINJA. Позики урядам і банкам у периферійних країнах Європи фактично є європейським еквівалентом субстандартних кредитів США, які також концентрувалися в кількох південних штатах. З огляду на схожість двох криз, уряди європейських держав мають дійти відповідних висновків.

Викладене дає підстави для формулювання певних рекомендацій: по-перше, не варто беззастережно піддаватися на “вигідні” пропозиції на кшталт 1 % річних на початковому етапі; по-друге, слід заздалегідь визначити точний графік платежів за кредитом.

Субстандартних іпотечних кредитів в Україні поки що немає, однак застосовуються позики з плаваючою ставкою. Окремі учасники ринку прагнуть усіляко їх просувати, а отже, у перспективі можна очікувати зниження вимог до позичальників, через що іпотечні питання потребують надзвичайно обережного підходу. Зазвичай ставка за СК істотно перевищує середньоринковий показник. У полі зору центрального банку мають перебувати банки, що пропонують роздрібні кредити з ефективною процентною ставкою (ЕПС) більше 100 % річних. Продукти з позамежною ЕПС свідчать про низьку якість кредитного портфеля банку, адже висока прибутковість, як правило, компенсує ризики неповернення кредиту з боку клієнтів subprime-категорії.

4. Забезпечення наявності резервного капіталу для кращого оцінювання й заміщення втрачених коштів (вимога отримання сертифіката) на випадок кризи, що сприятиме завчасній компенсації списаного капіталу й реальному оцінюванню його масштабу.

5. Установлення мінімального дисконту боргових зобов'язань, що передбачає забезпечення справедливішого розподілу збитків унаслідок банкрутства великих банків й унеможливлення їх відшкодування за рахунок коштів платників податків. Комітет Європейського парламенту з економіки й фіскальної політики 20 травня 2013 р. підтримав проект закону про використання у разі потреби депозитів проблемними банками. Це означає, що запроваджений владою Кіпру податок, коли для рекапіталізації банку “Сурґус Popular Bank” було використано гроші вкладників, із досить високою ймовірністю може бути легітимізовано й поширено на всю Європу. Набуття чинності законом передбачено із січня 2016 р. Відповідно до нього банки з проблемною капіталізацією зможуть використовувати гроші депозитів обсягом понад 100 тис. євро, внески менше цієї суми мають бути захищені від будь-яких втручань. При цьому гроші вкладників використовуватимуться тільки для гарантування платіжних зобов'язань і боргів банків в обмін на акції цієї фінансової установи. Таким чином ЄС прагне перекласти тягар порятунку банків на вкладників, оскільки в країнах Союзу усвідомлюють неспроможність подальшого порятунку фінансових структур.

У зв'язку з цим у Законі України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 № 2121-III доцільно прописати положення, згідно з яким кожне порушення суворого дотримання прав кредиторів (наприклад, державна допомога) передбачає видачу дисконту незастрахованим кредиторам.

6. Чітке окреслення відповідальності/відповідальних за прийняття рішень. Примусова оплата кредиторами збанкрутілих транснаціональних банків без чіткого попереднього визначення регуляторних і юридичних органів управління процесом розподілу активів і зобов'язань банку є безпідставною й безперспективною. Наприклад, під час банкрутства “Lehman Brothers” (США) не завжди було зрозуміло, дочірнє підприємство якої саме країни має право власності на ті або інші активи (в Україні це поширена проблема). Банки зазвичай не дуже зацікавлені у попередньому з'ясуванні подібних нюансів, оскільки нечіткість підвищує ймовірність отримання державної допомоги.

7. Введення для банків вимоги формування мінімального резерву. Слід дотримуватися норми щодо збереження резервів банків у центральному банку в обсязі, приміром, 20 % активів.

8. Структуризація регулювання в макромасштабі. Досвід багатьох країн доводить, що подвійний критерій визначення фінансового перегріву – високі темпи зростання банківського кредитування на тлі аналогічних темпів підвищення цін на активи на фондових ринках або на ринку нерухомості – є надійним інструментом прогнозування макроекономічних потрясінь. Цей критерій було успішно апробовано у Колумбії і, таким чином, забезпечено пом'якшення складної фінансової ситуації у 2007–2008 рр.

9. Заохочення біржового клірингу, що базується на обміні. Під час порятунку найбільшої страхової компанії “American International Group, Inc.” (США, 92 тис. осіб) одним із аргументів на користь державної допомоги було те, що невиконання корпорацією контрактних зобов’язань за різними біржовими трансакціями зумовлюватиме небажані побічні ефекти, які ще більше дестабілізують фінансову систему. Вочевидь, за належного страхування біржових позицій з боку AIG (цього не відбулося, оскільки кредитний рейтинг компанії не сягнув позначки “AAA”), ризику можна було уникнути. Через такі ситуації фінансові експерти аргументували можливість стимулювання проведення трансакцій фінансових установ через центральні клірингові дома — задля управління ризиками згідно з чіткими правилами, чинними в певній кліринговій установі. Забезпечити це можна через запровадження регуляторного податку на трансакції, що не проходять такий кліринг.

10. Створення механізмів допомоги банкам під час криз. По-перше, центральні банки необхідно зробити позичальниками останньої інстанції. Для цього вони мають видавати позики під надійні (але не безризикові) гарантії. Ризикованість при наданні допомоги центральним банком слід мінімізувати. По-друге, центральні банки й платники податків, які допомагають проблемним банкам, повинні позичати їм кошти під надійну гарантію або інвестувати у фінансові установи, що мають достатній капітал.

Зазначені положення можуть бути втілені в Україні, банківська система якої не повністю стабілізувалася після кризи. Попри оптимістичні дані офіційної статистики, згідно з якими загальні активи всіх банків України в жовтні 2008 р. становили 782,9 млрд грн, а в травні 2013 р. — 1298 млрд грн, фактичного зростання показників з урахуванням інфляції не відбулося: активи збільшилися лише з 155,03 до 159,85 млрд дол. США¹. Зберігаються традиційні проблеми: низька рентабельність вітчизняних банків (тільки 7 %), їх надзвичайно великий зовнішній борг (22,6 млрд дол. США), дорожнеча ресурсів — приблизно 17–20 % депозитних ставок (останнім часом ставки знижуються, але загалом залишаються досить високими).

Деякі показники (зокрема, достатність капіталу) свідчать про поступовий вихід банківської системи з кризи. При нормативі адекватності в 10 % на кінець 2012 р. цей показник становив 18,1 %. Рівень достатності капіталу є ознакою, наскільки банк здатний самостійно впоратися з фінансовими втратами без заподіяння шкоди клієнтам. Однак і такий показник не в усіх вітчизняних фінансових установах розраховується за міжнародними стандартами, через що реальна картина цілком може бути недостовірною.

Утім, українські банки адаптуються до реалій: після трьох років збиткової діяльності, за даними Національного банку України (НБУ), прибуток банківської системи у 2012 р. становив 4,9 млрд грн. У 2013 р. також простежується позитивна динаміка: тільки у квітні зароблено 1 млрд грн. Успіхи певних фінансових установ пов’язані з підвищенням якості обслугову-

---

¹ Національний банк України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua/control/uk/index>.

вання, зміною ставлення до позичальників і вкладників, зокрема за рахунок збільшення кількості відділень, відкритих у вихідні дні, розвитку онлайн-банкінгу, пропонування нових сервісів і запеклою боротьбою за кожного потенційного клієнта.

Поліпшення показників діяльності банків пояснюється не лише економічними причинами, а й специфікою звітності. Більшість українських фінансових установ ведуть бухгалтерський облік не за міжнародними, а за вітчизняними стандартами фінансової звітності, що дає змогу маніпулювати показниками, зокрема штучно занижувати розмір проблемної заборгованості. Наприклад, згідно з однією зі схем банк може передати такі борги на баланс власної факторингової або колекторської компанії й де-юре розв'язати проблему, розформувавши резерви та формально збільшивши дохід.

Міжнародні рейтингові агентства “Moody’s”, “Standard&Poor’s” і “Fitch” невисоко оцінюють кредитоспроможність українських фінансових установ. У найкращому разі їм присвоюється рейтинг “В”, що означає можливість виконання фінансових зобов’язань на певний момент з урахуванням залежності від зовнішніх факторів. До краху кіпрські банки “Сyprus Popular Bank” і “Bank of Cyprus” також мали аналогічний рейтинг. Звісно, це не означає, що вітчизняні установи неодмінно спіткає доля кіпрських, але ризик зберігається і навіть збільшується, оскільки в травні 2013 р. агентства “Moody’s” і “Standard&Poor’s” підтвердили негативний прогноз розвитку української банківської системи на поточний рік унаслідок високої ймовірності девальвації національної валюти і величезної залежності вітчизняної економіки від кон’юнктури на світових ринках. На наш погляд, банківський сектор не може динамічно розвиватися за стагнації інших галузей. У такій ситуації банки не виконують головних функцій, зокрема кредитування економіки. Статистичні дані про обсяг кредитного портфеля за січень – червень 2013 р. свідчать, що він практично не збільшився. Отже, у банківській системі зберігаються істотні проблеми. При унеможливленні нормального кредитування економік і одночасному залученні досить вартісних ресурсів виникає загроза зниження прибутку: завищені депозитні ставки деяких слабких банків можуть перетворити їх на фінансові піраміди.

Криза зменшила конкурентоспроможність банківської системи, багато банків, зокрема з іноземним капіталом, залишили український ринок. У 2012 р. шведські власники продали СЕБ Банк, австрійські – “Ерсте Банк”, французькі – “Профін Банк”, німецькі – банк “Форум”. Це означає виведення інвестицій, погіршення стандартів обслуговування й можливостей валютного кредитування населення, а також зростання кредитних ставок. З 2009 р. банки почали скрупульозно оцінювати фінансовий стан позичальників.

У 2012 р. вітчизняна банківська система потерпала від нестачі гривневої маси. Залишки на кореспондентських рахунках, тобто вільні кошти фінансових установ, використовувані для виплат депозитів, надання кредитів й інших поточних операцій, коливалися в межах 15–18 млрд грн, а обсяг депозитів становив близько 500 млрд грн (у різних валютах). З одного боку,

це позитивний показник, який свідчить про довіру населення до банківської системи. З другого — при масовому вилученні коштів населенням і юридичними особами у банків не вистачило б грошей. Завдяки підвищенню депозитних ставок із 14–15 % на початку року до 30 % річних восени цей рік став рекордним за обсягами залучення депозитних внесків — 58 млрд грн (у 2011 р. депозитний портфель зріс на 35 млрд грн). Останніми роками обсяги внесків збільшувалися на 15–20 % на рік, а кредитування залишалося приблизно на одному рівні.

НБУ свідомо не підтримував фінансові установи, і така стратегія забезпечувала незмінний курс гривні стосовно долара США. Восени 2012 р. підвищення рівня залишків на кореспондентських рахунках спричинило підвищення курсу долара, а девальваційні очікування змусили банкірів і населення купувати іноземну валюту.

Як зазначалося, за період відновлення багато великих українських банків втратили іноземних акціонерів, а отже, й можливість залучення дешевих зарубіжних ресурсів. Нерідко відхід акціонерів супроводжувався конфліктними ситуаціями.

Фінансові установи, що залишилися, можна поділити на чотири групи.

1. Великі банки, стратегія яких полягає у перечікуванні кризи й позбавленні від проблемних кредитів за допомогою знижок і скорочення філіальної мережі. Багато з них поступово виводять так звані зайві ресурси й повертають материнським компаніям кошти, отримані за сприятливих часів. Ці банки намагаються адаптуватися до нових умов, упроваджують нові технології і поліпшують сервіс — у межах бюджету, погодженого із західними акціонерами.
2. Готові до продажу відносно благополучні банки меншого масштабу. Їхній менеджмент усвідомлює особливість ситуації й, відповідно, не має мотивації до ефективної праці, а також ресурсів для розвитку. Фахівці переходять до інших банків, а решта очікує звільнення із солідною вихідною допомогою.
3. Банки, які стабільно функціонують, але потерпають від проблем у материнських структурах. Їхнє становище непевне. При погіршенні ситуації центральний банк може вимагати термінового продажу української дочірньої структури, внаслідок чого іноді страждають цілком стабільні банки. Сприятливим для них є перехід у власність надійного вітчизняного інвестора, гірший вихід полягає у використанні банку з боку нового власника лише для обслуговування схем своєї фінансово-промислової групи.
4. Установи, які скористалися фінансовою кризою для витіснення конкурентів і заповнення нових ніш на вітчизняному ринку. Їхній капітал збільшується, збитки списуються, вони отримують дозвіл наймати топ-менеджерів із менш благополучних банків та встановлювати їм високі зарплати, активніше кредитують й удосконалюють нові технології.

Нинішні материнські структури не підтримують і не розвивають своїх українських філій, оскільки припинено кредитування у валюті. З 2009 р. такі позики можуть одержувати лише структури, які мають валютний при-

буток, тому продаж залученої валюти для подальшого надання в кредит гривнею неможливий.

Стабілізація й успішне функціонування таких структур у майбутньому об'єктивізують необхідність мінімізації ризиків існування/подолання деяких юридичних колізій. Приміром, попередній бездоганний імідж австрійського "Ерсте Банку" (5 червня 2013 р. змінив назву на "Фідоккомбанк") було дискредитовано судовим позовом з боку клієнта, що вирішив придбати в кредит новий автомобіль і з цією метою уклав відповідний договір. У договорі містилося положення, відповідно до якого клієнтові заборонено звертатися до суду, інакше договір розривається. Природно, такий пункт є юридичним нонсенсом, позаяк жодні домовленості не можуть позбавити громадянина конституційних прав, серед яких – право на захист у суді. При порушенні умов угоди (гроші за кредитним договором надходили на рахунок, але не враховувалися як погашення боргу) клієнт звернувся до суду. Зрештою банк вилучив придбану в кредит машину. Фактично він діяв за місцевими правилами, згідно з якими жорсткі обмеження дій позичальника є нормою.

До інших банківських технологій завищення вартості послуг за допомогою прихованих комісій або нав'язування абсолютно необов'язкових платежів можна віднести такі.

1. Надання споживчих кредитів під 0 % річних без повідомлення про інші форми заробітку за рахунок позичальників. Одним із варіантів є комісійні платежі, як правило, двох видів – одноразові й щомісячні. Перша комісія не дає змоги істотно підвищити вартість кредиту, хоча зазвичай змушує клієнтів сплачувати додаткові кошти. Друга – діаметрально протилежна, оскільки навіть незначні, на перший погляд, 2 % комісійних щомісяця, які навряд чи привернуть увагу пересічного клієнта, можуть докорінно змінити вартість послуги. Приміром, реальна ставка кредиту під 0,01 % річних із щомісячною комісією 2 % становитиме 50 %. Аксиоматично, що для споживачів 2 % щомісячних комісійних є набагато привабливішими, ніж 50 % річних.

Досить поширена схема пов'язана зі страховкою. У такому разі кредит пропонується на доволі привабливих умовах – 0,01 % річних без жодних комісій і прихованих платежів, однак клієнтам нав'язується оформлення страхового поліса на випадок неплатоспроможності – втрати роботи/працездатності, трагічних або форс-мажорних подій, що становить 2 % щомісяця – але не комісійних, а як оплата за страхові послуги.

Різні банки практикують власні прийоми продажу страховок. Одні відразу анонсують необхідність придбання поліса, аргументуючи його беззаперечною корисністю. Інші, у разі відмови клієнта, який пройшов майже всі перевірки, відмовлять в одержанні кредиту.

Отже, до споживчих кредитів слід ставитися обережно. Пропозицію банку щодо надання кредиту для придбання пральної машини на умовах щомісячного внесення 500 грн не слід сприймати всерйоз, оскільки ймовірно, що доведеться заплатити 100 % річних. Тому насамперед необхідно з'ясувати реальну ціну виробу, вивчити умови споживчого кредитування в різних банках, порівняти розміри щомісячних внесків, і тільки тоді робити вибір.

2. *Встановлення нереальних депозитних ставок.* Їх позамежна величина зовсім не гарантує одержання високого прибутку в майбутньому. Пропонуючи завищений процент, деякі банки не повідомляють потенційних клієнтів про методи його нарахування. Часто з кожним місяцем розмір процентів підвищується. Наприклад, у перший місяць 10 % річних, у другий – 12 % і т. д. Максимальна ставка депозиту близько 25 %, яка і повідомляється вкладникам, встановлюється наприкінці строку депозиту. Насправді за умови перерахунку щомісячного розміру процентів прибутковість такого депозиту може виявитися навіть нижчою, ніж середньоринкове значення. Акцент робиться на тому, що клієнти не здійснюватимуть математичних обрахунів і не піддаватимуть договори з банками попередній юридичній експертизі.

3. *Надання кредитних карток у навантаження з метою примусу витратити якнайбільше коштів за рахунок частішого використання кредиту, навіть тоді, коли клієнти цього не підозрюють.* Жертвами переоплат нерідко стають люди похилого віку, що одержують пенсії або інші соціальні виплати на карткові рахунки. Банки відкривають таким клієнтам без їхньої згоди кредитні лінії, не надаючи інформації про їх умови. Це вигідно, оскільки люди старшого покоління завжди прагнуть вчасно обслуговувати свої зобов'язання. Крім того, вони позбавлені ризиків втрати доходів, адже відмова з боку держави виплачувати пенсії є нереальною.

Випадки нав'язування кредитів пенсіонерам стали настільки масовими, що була здійснена спроба оскарження їх законності на державному рівні. Щоправда, вона виявилася непереконливою: замість запровадження санкцій з боку Національного банку України було оприлюднено роз'яснення Міністерства юстиції України “До питання про виплату заробітної плати та соціальних виплат через платіжні картки” від 17.05.2012, де зазначено: “...останнім часом зросла кількість звернень та скарг громадян на погіршення обслуговування банками операцій з платіжними картками, пов'язаними з виплатою заробітної плати, пенсій та інших соціальних платежів (далі – зарплатні картки). Аналіз таких скарг свідчить про те, що вони стосуються нав'язування банками поряд із зарплатними картками нових кредитних продуктів у вигляді кредитних карток, емітованих на ім'я власника зарплатної картки без отримання згоди клієнта на використання нової послуги чи кредитної лінії.

При цьому деякі банки у процесі запровадження кредитних продуктів заходять настільки далеко, що отримати кошти з зарплатної картки можливо лише за умови активації кредитної картки”. Міністерство юстиції України нагадало, що згідно зі ст. 55 Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 № 2121-III фінансовим установам такі маніпуляції заборонено¹.

---

¹ Про банки і банківську діяльність : закон України від 07.12.2000 № 2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/page>; До питання про виплату заробітної плати та соціальних виплат через платіжні картки : роз'яснення Міністерства юстиції України від 07.05.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0017323-12>.

4. *Застосування плаваючих ставок* — один із поширених методів фінансових установ. Відразу після кризи 2008 р. з метою отримання надприбутків багато банків в односторонньому порядку збільшили розмір процентних виплат, попри те, що в кредитному договорі завжди обумовлювалася фіксована ставка. І хоча велика кількість позичальників відстояла права у судовому порядку, були й такі, хто погодився на нові умови. Внесення змін до Закону України “Про захист прав споживачів” від 12.05.1991 № 1023-ХІІ позбавило банки права зміни фіксованих ставок, але вони одержали можливість застосовувати плаваючі ставки і вирішувати питання способів розрахунку процента.

Окремі банки прив’язуються до незалежних індикаторів, наприклад, українського індексу ставок за депозитами фізичних осіб, що розраховується системою ThomsonReuters. До одержуваного значення вони додають маржу зазвичай у 5 %. Інші беруть за основу ставки за шестимісячними депозитами. Тобто з’явилася можливість встановлювати розмір процентних виплат на власний розсуд у будь-який час.

5. *Іпотека або кредит на купівлю житла втратили популярність* і не лише внаслідок низької платоспроможності населення. Загалом ринок іпотеки характеризується таким явищем, як докредитування, коли позичальники найчастіше беруть позику обсягом 25–35 % вартості квартири, яка придбавається.

Парадоксальність ситуації полягає в тому, що за нинішніх ставок за кредитами на житло, що перевищують 20 % річних, клієнт уже через три – п’ять років повертає банку вартість житла, а інші 15–17 років – сплачує проценти. Формально більшість банків декларує наявність іпотечного кредитування, але на практиці кількість реально виданих кредитів є мізерною — сьогодні цей сегмент залишили майже всі великі учасники. Банківська система практично зупинила надання позик на 10–15 років, за винятком кредитування за партнерськими програмами із забудовниками. Це зумовлено низкою причин: відсутністю, як і раніше, у фінансових установ “довгих” грошей, дорожнечею останніх і невеликою кількістю споживачів, готових брати іпотеку під 20–22 % річних. Якщо до кризи питома вага іпотеки дорівнювала 11 % усіх кредитів, то сьогодні — тільки 5–6 %, більшість із них становить іпотека минулих років. Для поживлення цього сегмента ставки повинні знизитися хоча б до 14–15 %, але фінансові установи не можуть видавати кредити за ставками, нижчими за депозитні. Слід визнати, що кредит під 20 % означає мінімальні шанси для позичальника щодо його обслуговування, оскільки з іпотекою на 10 років під 20 % розраховатися практично нереально.

Причина надання вартісних позик полягає в тому, що в разі відмови боржника від сплати, втрати банку не будуть абсолютними. У його власність перейде нерухомість, а клієнт здійснить додаткові видатки, пов’язані з нарахуванням штрафів і пені за прострочення. У деяких фінансових установах розмір штрафних санкцій порівнянний із сумою первісно одержаного кредиту. Тому перспективи іпотечного кредитування є примарними.

На відміну від іпотеки на вторинному ринку, ставки за кредитами на житло в нових будинках значно нижчі: деякі банки кредитують навіть під 11 % річних. Але й ризики відповідно набагато вищі. Чимало забудовників мали працювати за рахунок кредитів банків і були не в змозі закінчити спорудження будинків без їхньої підтримки. Причому банківські структури в таких випадках одержують ексклюзивне право на кредитування купівлі житла громадянами на тих самих об'єктах. Але у разі відмови банку у фінансуванні будівництва позичальники відразу потрапляють у кредитний зашморг: з одного боку, немає квартири, і невідомо, чи буде вона взагалі, з другого боку, є кредит з усіма наслідками, що випливають.

З метою мінімізації цього ризику потенційному позичальникові доцільно надавати інформацію про повну вартість кредиту (ПВК) до укладення договору. В умови останнього слід внести перелік і розміри платежів, які позичальник зобов'язаний здійснювати у випадку порушення договору. Крім того, слід обов'язково повідомляти про всі видатки позичальника, пов'язані з одержанням, забезпеченням й обслуговуванням кредиту – платежі страховикам, оцінювачам, нотаріусам і т. ін., а також зазначати кінцеву вартість кредитного продукту не у відсотках, а в грошовому еквіваленті (можна водночас у відсотках і грошових одиницях). Це дасть змогу навіть непідготовленому клієнтові провести зовнішній аналіз пропозицій конкуруючих банків.

Серйозним заходом зі стабілізації сегмента споживчого кредитування могла б стати норма, що зобов'язує банки повідомляти клієнта про ПВК вже на першій сторінці договору кредитування. Причому необхідно прописати розмір шрифту (можливо, кеглем у 1,5–2 рази більшим, ніж основний текст), яким повинна друкуватися ця інформація, а також передбачити додатковий підпис клієнта під графою “з інформацією про повну вартість кредиту ознайомлений”. Подібна норма діє в деяких європейських країнах і США.

Ще одним кроком було б зобов'язання банків повідомляти клієнта про ставки аналогічних кредитних продуктів основних конкурентів. Сьогодні в добровільному порядку це практикують деякі розвинуті російські банки, що не спричиняє масового відпливу клієнтів до інших структур.

Отже, усунення зазначених чинників і легітимізація сформульованих пропозицій сприятимуть зниженню ризикованості функціонування банківського сектору.